

SZIGETI MOLNÁR DÁVID

adjunktus

SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék

ORCID: 0000-0002-2398-4984

molnar.david.02@szte.hu

ISMERETLEN ADATTÖRMELÉKEK A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK UNITÁRIUS ISKOLA- ÉS PEREGRINÁCIÓTÖRTÉNETÉHEZ*

A kolozsvári unitárius iskola, a szentháromság-tagadók egyetlen „küldő intézménye” az 1660-as évek elején erősen hanyatlóban volt (tüzkár, pestis, a fegyelem meglazulása), s ezek folytán átmenetileg az unitárius peregrináció is „beszűkülő tendenciát mutatott”. Az 1670-es évektől azonban – a kolozsvári egyházközség költségén – ismét rendszeresen kezdtek unitárius diákokat külföldi tanulmányútra küldeni, viszont a peregrinusoknak indulásuk előtt már – más felekezeteknél sem ismeretlen – kötelezvényt, úgynevezett reverzálist kellett kiállítaniuk az eklézsia számára, melyben elsősorban hithűsége és engedelmessége kötelezték magukat. Ezeket a reverzálisokat – egyébként nagyon helyesen – formuláknak szokták tartani, időnként azonban nagyon érdekes konkrétumokat is találhatni bennük, így például a folyósított „ösztöndij” összegét, a tanulmányok időtartamát vagy épp a kötelezően tanulandó nyelvek megnevezését. A tanulmány ezeket a konkrétumokat igyekszik rendszerezve tárgyalni.

Kulcsszavak: kolozsvári unitárius kollégium, unitárius peregrináció, reverzális, ösztöndíj

UNKNOWN FRAGMENTS ON THE HISTORY AND PEREGRINATION PRACTICES OF THE UNITARIAN COLLEGE IN THE SECOND HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY. The Unitarian College of Cluj (Kolozsvár), the sole Antitrinitarian institution to sponsor students' peregrination, saw a significant setback in the early 1660s (due to

* Az unitárius peregrinációról általában: KATHONA Géza, „Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig”, *Keresztény Magvető* 85, 1. sz. (1979): 30–39; SZABÓ Miklós, „Az erdélyi unitáriusok külföldi egyetemjárása 1848-ig”, *Keresztény Magvető* 97, 2. sz. (1991): 85–104; KESERŰ Bálint, „Peregrinatio academica dissidentium és az erdélyi unitáriusok”, in KESERŰ Bálint, *Ráció és rajongás: Eszmeforgalom Nyugat-Európától Erdélyig (1580–1730)*, Humanizmus és reformáció 38 (Budapest: Balassi Kiadó, 2018), 75–82; BALÁZS Mihály, „Unitárius peregrináció”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon IX.*, szerk. TAMÁS Zsuzsanna (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 129–130; KESERŰ Gizella, „From Padua to Leiden: Transylvanian Unitarian Study Tours”, in *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699*, eds. ALMÁSI Gábor, SZYMON BRZEZIŃSKI, HORN Ildikó, KEES TESZELSZKY és ZARNÓCZKI Áron, 3 köt. (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), 1: 55–80.

Beérkezett 2025. 04. 15.

Közlésre elfogadva 2025. 05. 15.

Copyright GERUNDIUM

a combination of fire damage, the bubonic plague, and an erosion of discipline). As a result, Unitarian peregrination temporarily “showed a tendency of decline”. From the 1670s, however, Unitarian students were again regularly sent to study abroad at the expense of the parish of Cluj, but before they left, the peregrines had to issue a pledge, a so-called promissory note (reversalis, obligatoria), to the ecclesia, pledging faithfulness and obedience, primarily; a practice also known in other denominations. These notes are usually – and correctly – regarded as formulaic in nature, but they contain the occasional interesting detail, such as the amount of the “scholarship” granted, the duration of enrolment and the required languages to be learned by the sponsored student. This study offers a systematic overview of these details.

Keywords: the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár, Unitarian peregrination, promissory note (reversalis, obligatoria), scholarship

„Tudom azt jól, hogy mikoron az skólát építetted, szíved gondolatjában sem volt akkor, hogy valaha az építés árát megkérjed... Hogy mertél te az eklézsia patrónusira szolgálóbíróként küldeni, nem tudtál-e könyörgeni? Szép kis ember kegyelmed, búvát látod! Úgy jársz, mint Ananiás, ha az építés árát megkérjed...”¹

– mindezeket állítólag maga az unitárius püspök, Nagysolymosi Koncz Boldizsár mondta annak a Szöllősi Gábornak, aki leginkább talán Linczigh János krónikájának legdrámább jelenetéből lehet ismerős nekünk: ő az, akit a janicsároktól közrefogott Linczigh² 1660 májusában a kolozsvári felvonóhíd lánacának részén keresztül arra kért, hogy semmiképpen meg ne nyissák előtte a kaput, még ha ő maga kéredzkedik is be, különben elveszejtik a várost.³ E Szöllősi élete alkonyán esküdtpolgár és a kolozsvári unitárius egyházköztség számvevője volt,⁴ 1672-ben azonban alighanem *persona non grata*ként halt meg. Pedig egy bő évtizede még kolozsvári király- (1657), majd főbírónak (1658) is megválasztották!⁵

1670-ben viszont történt valami... Szöllősi Gábor fellátogatott Apafi Mihály fejedelemhez, s az alábbi panaszt adta elő neki:

¹ Szöllősi Gábor az iskola építésére tett költségek aránt tett vádak alól magát menti és azokra felel 1670. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Kolozsvár). Jelzete: 556/5, Unitárius egyháztörténeti iratok / Colecția istoria unitarienilor 1616–1869.

² HERPEI János, „Tolnai János és Linczigh János szücsmesterek, kolozsvári városbírák”, in *Művelődési törekvések a század második felében: Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 3, 492–498 (Budapest–Szeged: k. n., 1971), 495–498.

³ BÁLINT József, tan., PATAKI József, szerk., *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, Erdélyi honismereti könyvtár (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1990), 181.

⁴ BINDER Pál, *Közös múltunk: Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1982), 285.

⁵ Uo., 209, 370.

„A korábbi években, midőn tudniillik tűzörvény égette föl a kolozsvári unitáriusok iskoláját, összehívtam egyháznak azon patrónusait és számvevőit, akik a városban jelen voltak (az ország bizonyos zavarai miatt sokuk távol lévén), és – amint az egy jó felügyelőnek kötelessége – megfelelő érvekkel megpróbáltam rábeszélni őket, hogy az egyház költségével állítsák helyre az iskolát, de egyesek közülük semmi módon nem akarták az egyház költségén újraépíteni azt, úgy-hogy végül, előre látva, hogy a hosszú halogatás miatt az iskola magas kőépületei, tető nélkül maradván, az eső, a hó, a hideg, a szél, a hőség és egyéb időjárási viszontagságok következtében rövid időn belül tönkremennek, s ilyen épületeket csak sokezeres költségen és sokára tudnának építeni, ennél fogva egyházzam jövője érdekében [...] azt bátorkodtam mondani, hogy saját költségemmel is segíteni akarok egyházzam vesztésén és kárán, de amikor a zavarok után a patrónusok, Isten kegyelméből, mindenfelől visszatértek, és mindegyikük jelen volt már, s én az egyház hasznára [...] kiadott költségeimet visszakapni igyekeztem, egészen másképp ütöttek ki számomra a dolgok, mint reméltem: midőn ugyanis mindezt könyörgő levélben egyházzam kolozsvári patrónusainak jelentettem volna, maguk a patrónusok – nem tudni milyen anyagi és patvarkodó okoktól vezérelve és a lelkiismeret szabályait sértve – nem félték fenyegetésekkel, sértésekkel és pirongatásokkal is élni velem szemben és a költségek megtagadásával rászedni engem.”⁶

Ez az ügy talán azért is került ilyen hirtelenül reflektorfénybe, mert Szöllősi Gábort ekkoriban adósságok nyomták, és szeretne volna zálogait kiváltani.⁷ Szorult anyagi helyzetét remekül jellemzi az egyházközség számadáskönyvének egy ugyanebben az évben kelt, bár csak pár szavas, de annál beszédesebb tétele is:

„Ketzeli Gergely uramnak küldvén az eklézsia ajándékban Szőlősi Gábor és Huszar Péter uramék által két imperiális tallérokat, nem vette el őkegyelme, melyek is Szőlősi Gábor uramnál *maradván*, exigálják kurátor uramék őkegyelmek rajta.”⁸

Másik „szereplőnk”, Apafi Mihály 1670-ben épp az unitáriusokkal „izmozott”: február 15-én átmenetileg kizáratta őket az országgyűlésből,⁹ május 21-e és 23-a között

⁶ Szöllősi Gábor...

⁷ Uo.

⁸ *A' Kolozsvári Unitaria Eklésia Jegyző Könyve és Vagyonainak Feljegyzése 1664-től 1711-ig*, I, 58. A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: KBUEkLt.). Jelzet nélkül. (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.)

⁹ KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály és KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, ford. MÁRKOS Albert, szerk. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor és MOLNÁR (B.) Lehel, 3 köt., Az Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház (Kolozsvári) Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1–4/3/1 (Kolozsvár–Budapest: Erdélyi/Magyar Unitárius Egyház–Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete–Országos Széchényi Könyvtár, 2005–2018), 2:78.

a szombatosok ellen folytatott vallatásokat,¹⁰ július 18-án pedig azért sürgette őket, hogy a dési egyezség értelmében mutassák be neki új katekizmusukat.¹¹ E sorból tehát a Szöllösi nyomán április 10-én kelt levele sem lógna ki, amelyben arra inti Linczigh Jánost és a kolozsvári unitárius egyházközség többi számvevőjét, hogy Szöllösi kiadásait fizesse meg.

„Ez mi kegyelmes urunk ammonitorium mandatumán kívül is penig inteti kegyelmeteket ilyen dologrúl is, hogy szíve terhének exacerbációjára lelkiismeret ellen való olyan izeneteket többször, mint püspök uram által egyszer tétetett, ne adjon...”¹²

Mindezek alapján pedig nemcsak Szöllösi, hanem Apafi szavahihetőségében is kétkednünk kell, ráadásul még az is komplikálja a dolgot, hogy Szöllösi és az unitárius püspök 1661-ben néhány hétig lakótársak voltak...¹³ Csak egy biztos tehát – és számunkra, szerencsére, épp ez bír a legnagyobb jelentőséggel: valamikor az 1670 előtti években („*superioris annis*”) a kolozsvári (óvári) unitárius iskola, a szentháromság-tagadók egyetlen „küldő intézménye” tűzkárt szenvedett. Bár ennek időpontja bizonytalan, az alapján, hogy a levélben ugyanazokat a motívumokat találjuk, mint Linczigh 1661 és 1664 közötti feljegyzéseiben (tetőégek, országos zavarok, a kolozsvári patrónusok emiatti távolléte, ínséges idők, németek Kolozsváron stb.), ezen esztendők közé vagy elé datálnám a legszívesebben. Idézem Linczighet:

„*Anno 1661 die 16 Septembris* Kemény János fejdelem (!) beszállítván Kolozsvárra bizonyos sok számú zoltat *németeket* és dragonokat, mely idegen népek az várost mind külső és belső részeiben szertelenül pusztítván *tovább harmadfél esztendőnél*, az városban sok számú házakat elrontván éppen, és sokaknak *fedeleit megégetvén*, külső részeit pedig, az sok szép kerteket és gyümölcsfákat teljességgel mindenestől fogva pusztává tevén, az egész város környékét pusztá mezővé tevén. [...] Noha mindeneneket megpróbáltunk, Szatmárra generálisokhoz sokszor folyamodván, császárhoz öfelségéhez, minden emberi segítséghez folyamodván, de sohonnaan vigasztalást nem vehetvén, minden emberi reménységtől megfosztván, vártuk immár csak az Isten kegyelmét; teljességgel immár *utolsó szegénységre* jutván az város, *az város lakosinak is nagy része elbujdosván.*”¹⁴

¹⁰ SZILÁGYI Sándor, „A zsidók történetéhez”, *Keresztény Magvető* 9, 3. sz. (1874): 246–260.

¹¹ Apafi Mihály fejdelem parancsolatja szuperintendens Kontz Boldizsárhoz a katekizmusnak kinyomtatása (?) aránt, hogy e ne késsék 1670. 18. Julii. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: MUEKvGyLt.). Jelzete: RegA [49] II/18.

¹² Szöllösi Gábor...

¹³ KOVÁCS Sándor, *Lapozgató: Az unitárius rövid története* (Budapest–Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete–Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2021), 104.

¹⁴ BÁLINT és PATAKI, *Kolozsvári emlékirók...*, 188; GÁCSI Hedvig, „Linczigh János krónikája és házi jegyzései 1663–1675”, *Lymbus: Művelődéstörténeti Tár* 1 (1989): 77–121, 80. (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.)

Eddig viszont nem bukkantam nyomára a különböző jegyzőkönyvekben ez idő tájt égésnek,¹⁵ s az egyházfiak számadásai is csak közvetetten utalnak ilyesmire: 1662-ben egyértelműen és nagy erővel zszindelyezik az iskola tetejét,¹⁶ s az ez évi tételekben Szöllősi Gábor neve is előkerül:

„[1662] Die 16. Septembris. Az *Szeolőssi* uram csináltatott héjazat végiben, az *skólában* csináltattunk két darab csatornahajtást, ugyanazon ácsokkal az ablak felől való végső kamarának *megégett* kőajtó mellyéjke helyett csináltattunk tölgyfából más melyeket...”¹⁷

Mindebből azonban már csak azért sem szűrnék le szívesen semmiféle következtést (tudniillik hogy ez az épület is talán 1655-ben éghetett meg),¹⁸ mert Linczighnek egy keltezetlen memoriáléja alapján valamikor a hatvanas-hetvenes években is tűz kapott bele az iskolába, s ennek időpontját még nem tudták tisztázni:¹⁹

„Az Híd utcai házamnál, Bel Márton uram szomszédságában levő házamnál lévén illen dolgom. Odahátra az udvaron lévén egy rend faházam, tűz támadván Linczigh Dániel házatól, megégyvén az templommal és az scholával házam, kényszeríttem közt csináltatnom.”²⁰

Akárhogy is, a kolozsvári unitárius iskola az 1660-as évek elején erősen hanyatlóban volt – nemcsak anyagi, hanem szellemi és erkölcsi értelemben is: a tanári kar 1661-re például olyannyira kihalt,²¹ hogy egy időre magának a plébánosnak kellett „az *szükségtől kényszerítettvén [...] az skólamesterséget is viselnie*,²² a következő évben pedig

¹⁵ De például a faszcikuluszt 1663. július 25-e és október 7-e között a nótárius szemgyulladásá miatt nem is vezették. *Fasciculus Rerum Scholasticarum (1626–1693)*, 193. MUEKvGyLt. Jelzet nélkül.

¹⁶ *A' Kolozsvári Unitaria Eklésia' Egyházfiainak számadásai (...) 1655-től 1676-ig*. B. KBUEkLt. Jelzet nélkül.

¹⁷ Uo. (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.)

¹⁸ Kénosi Tözsérék szerint az egyházközség épületei közül az óvári iskola volt az egyetlen, amelyet nem emésztett el (a *Fasciculus*-ban: „consumptae sunt”) a tűz. Ettől persze még nem biztos, hogy érintetlenül hagyta. KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA, *Az Erdélyi...*, 2: 58.

¹⁹ BÁLINT és PATAKI, *Kolozsvári emlékirók...*, 318; GÁCSI, „Linczigh János...”, 77–121. Vö. *Simandi Mártonné legációja. Sophiae Vass pro fl. 300. 1663*. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Kolozsvár). Jelzete: 556/4, Unitárius egyháztörténeti iratok / Colecția istoria unitarienilor 1616–1869. Ebben az 1663. évi februári végrendeletben „az eklészia számára skóla épületire” is hagykoztak.

²⁰ BÁLINT és PATAKI, *Kolozsvári emlékirók...*, 205; GÁCSI, „Linczigh János...”, 110. Hivatkozza: MIHÁLY Melinda, „A Híd utcai Henczel- és Hensler-ház”, in *Liber discipulorum: Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*, szerk. KOVÁCS Zsolt, SARKADI NAGY Emese és WEISZ Attila, 87–96 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2011), 89.

²¹ GÁL Kelemen, *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*, 2 köt. (h. n.: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt., 1935), 1: 137.

²² *Baumgartus Bálint a' plébánusi kvártát az eklésziának engedti 1665*. KBUEkLt. XI/2.

„diáklázongást” kellett elfojtani...²³ Ezeket az esztendőket illetően ugyancsak Linczigh Jánost, ezúttal viszont egy Váradi János királybíróval közös levelét szokták idézni:

„Ez és más effajta bajok, s hozzá még az 1661. évi dögvész, oly pusztítást végeztek Kolozsvárt, hogy diákjaink valami négyszáz halottat kísértek ki. E csapást követte a tatár betörés, ezt meg a százszor kegyetlenebb német őrség. Mindezeknek következtében a kollégiumnak máskor oly nagyszámú diáksága 1662-ben magyar részről hét, szász részről két személyre apadt.”²⁴

Ezek állnak tehát annak hátterében, hogy a hatvanas években az unitárius peregrináció ha átmenetileg is, de „*beszűkülő tendenciát mutat*”.²⁵

Pedig az egyházára nem kis vagyont örökül hagyó Dálnoki Lőrinc, az iskola lektora – három évvel korábbi testamentumát megerősítve – 1661-ben még olyan meghagyást tett végrendeletében, miszerint: „*Az eklézsiának legált jóvaimat pénzé tévén az eklézsia, [...] egyik részit fordítsa [...] deákoknak felső országban való promóciójára...*”²⁶

Hasonlóra még egy korabeli unitárius példát, hogy tudniillik valaki úgy általában a peregrinációra hagyakozzék, nem tudnék idézni,²⁷ s ez talán azzal hozható összefüggésbe, hogy az 1650-es évek második felétől az unitárius diákokat (eltekinthetve természetesen a főnemesektől) – nagyobb világi pártfogók híján – alapvetően a kolozsvári egyházközség költségén tudták csak külföldi tanulmányútra küldeni.²⁸

²³ „1663 januárjában történt, hogy a sok háború és fegyverzaj miatt a kezdettől szokásban volt karácsonyi kantációját a diákoknak a hívek megtagadták s január 4-én kantációpénzü felküldenek fejenként 50 drt. 7 diák összebeszél, hogy ezt a csekély összeget ne fogadják el, hanem 1-1 pénzzel megpótolva, küldjék vissza az eklézsiának. Szombaton délután 3 óraker a templomba menést kereken megtagadják. Templomozás után a tiszt. urak hivatják a diákokat, akik a korholó szavakat gúnyosan fogadják, semmibe veszik. A konzisztorium azonnal összeül, tárgyalja az ügyet s mikor határozatát a rektor ki akarja hirdetni, *botokkal rárohannak a rektorra és ökonomusra, dulakodás támad, miközben a rektor egyiket (Bágyoni nevű) megsebesíti.* Természetes, hogy az ügy újból a konzisztorium elé került, a diákok törvény szerint bűnhődtek, az intézettől bocsánatot kellett kérniök, 3 napig nyilvános karcerbe zártak s a pénzből sem kaptak, amit a senior, kántor és Csikfalvi (ezek nem csatlakoztak a lázongókhoz) osztottak fel.” GÁL, *A Kolozsvári...*, 1: 136–137. (Kiemelés tőlem; Sz. M. D.)

²⁴ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA, *Az Erdélyi...*, 2: 72. Vö. *Fasciculus Rerum...*, 190.

²⁵ SZABÓ, „Az erdélyi...”, 88–89.

²⁶ *Dálnoki Lőrinc testamentuma...* MUEKvGyLt. RegA [45] I/10.

²⁷ Egyelőre az úgynevezett *Aranykönyv* alapján is úgy tűnik (ezt a MUEKvGyLt.-ben található levéltári forrást Körmöczy János, későbbi unitárius püspök állította össze a 16–18. századi adományokról), hogy Dálnoki Lőrinc előtt annak ellenére sem tettek ilyesféle alapítványt az unitáriusok, hogy más felekezetek tagjaitól ez már a 16. században sem volt idegen. Lásd például: KATONA Tünde és LATZKOVITS Miklós, *Lőcsei stipendiánsok és literátusok I.* (Szeged: Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, 1990), 6; EMÓDI Tamás, „A Telegdi család és a reneszánsz művészet néhány emléke a 16. századi Bihar és Bereg vármegyében”, *Művészettörténeti Értesítő* 47, 3–4. sz. (1998): 177–196, 181–182; KONCZ József, „Sásvári Gergely”, *Figyelő: Irodalomtörténeti Közönlöny* 24 (1888): 74–78, 75–76. Szb.

²⁸ SZABÓ, „Az erdélyi...”, 89–90.

Ugyanezzel függhet össze az is, hogy a peregrinusoknak indulásuk előtt – más felekezeteknél sem ismeretlen – kötelezvényt,²⁹ úgynevezett reverzálíst kellett kiállítaniuk az eklézsia számára, amelyben

„elsősorban hithűségre kötelezték magukat, továbbá arra, hogy oly »tudományok nemeinek tanulásában« töltik idejüket és költik az egyház pénzét, amelyek »az unitaria religionak és a Krisztus ecclesiajának promotiojára és öregbülésére« legyenek itthon, hogy amikor »az ecclesia kívánja«, hazatérnek, itthon pedig nem válogatnak a hivatalokban és funkciókban, hanem »akár [...] Kolozsvárott, akár pedig másutt« minden tehetségükkel fognak szolgálni.”³⁰

Kénosi Tözsérék a reverzálisírás e gyakorlatát a 16. század végére vezették vissza,³¹ valószínűbb azonban, hogy ez az egyházon belül nem Szilvási János hitehagyása miatt, hanem Dálnoki Lőrinc első, 1658. évi végrendelete nyomán válhatott szokássá:

„Tizenegyedszer a’ mely részit az interesnek deákok promóciójára rendelém, avval mikoron elegendendő summára telik, promoveáltassanak deákok a’ felső országokra tisztességes és üdvösséges tudományoknak tanulásáért, de ilyen modalitással, hogy ha az én szüleimről származott atyámfiai közül unitárius ifjú a’ promócióra illendőnek találattik, egyebek előtt a’ promoveáltassék (lásd Dálnoki Jánost, akinek a reverzálisánál – tudomásom szerint – nincs korábbi).³²

²⁹ „Az egyházkerület (ti. a tiszántúli református) tehát megválogathatta, hogy kiket küldjön idegen országokba jótéteményes diákokul, alumnusokként. Természetes, hogy jótéteményei fejében elvárta tőlük, hogy visszatérésük után mint lelkipásztorok, tanárok, tanítók az egyházkerület javára gyümölcsöztessek tudásukat, melyet az ő anyagi segítségével szereztek volt meg. Ezért a külső akadémiákra induló ifjaknak 1582-től fogva névaláírással kellett arra kötelezniök magukat, hogy hazajövetelük után egyházi szolgálatba lépnek.” ZSIGMOND Ferenc, szerk., *A Debreceni Református Kollégium története 1538 (?) – 1938* (Debrecen: Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomdavidállalata, 1937), 27. „Arminius eszméi a magyarországi és erdélyi, Hollandiában tanult református hallgatók körében is számos követőre találtak. Ezt bizonyítja, hogy a remonstrantizmus kérdésével a nyírbátori zsinat is foglalkozott 1631-ben, mely azt a határozatot hozta, hogy »[e]zentúl csak olyanok ajánlhatnak a patrónusoknak, akik [...] a helvét hitvallással ellenkező mindenféle sektáktól, véleményektől pl. arminianismustól óvakodnak«. Ezért a következő években a Debreceni Kollégium diákjaitól, akik Leidenben kívántak tanulni, reverzális (írásban tett ígéret) aláírását követelték meg. 1624 és 1656 között harminchét diák írt alá ilyen dokumentumot.” BOZZAY Réka, „A holland egyetemek hatása a magyar teológusok és orvosok képzésére a kora újkorban”, in *Oda-vissza: A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között*, szerk. GERA Judit és VESZTERGOM Janina, 19–42 (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2018), 22. A reverzálisokról lásd még: BOZZAY Réka, *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796*, Felsőoktatástörténeti kiadványok: Új sorozat 8 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Egyetemtörténeti Albizottsága–Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2009), 43–57.

³⁰ SZABÓ, „Az erdélyi...”, 91.

³¹ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA, *Az Erdélyi...*, 2: 234.

³² *Dálnoki János akad. reverzálisja 1672*. MUEKvGyLt. RegA [54] III/53.

Ha pedig ez nemzetből senki alkalmas arra nem taláthatnák, avagy oly, a' ki felől jövődöben reménség lehetne, hogy promócióra alkalmas leszen, tehát így más famíliából való promoveáltassék, de csak olyan, a' ki effélék közül szegény és alacson rendből való ember gyermeke, a' ki igaz unitárius, jámbor, dicsíretes erkölcsű, Istent félő, szorgalmatos, mediocriter eruditus, *a' ki kötelezze arra magát, hogy élete futtáig ecclesiasticus ember leszen, az unitária religióban tökéletesen megmarad és az eklézsiában szolgál mindvégig illendő engedelmességgel.*³³ (Kiemelés és megjegyzés tőlem: Sz. M. D.)

Mindenesetre a 17. század második feléből (1672-től kezdődően) hét, a 18. századból szintén nagyjából ugyanennyi reverzális maradt ránk,³⁴ s bár Kénosi Tőzsérék és Gál Kelemen nyomán helyesen szokták formuláknak tartani őket, a tiszántúli reformátusok több szempontból nagyon hasonló, 1630-as évekbeli mintaszöveggel³⁵ ellentétben ezekben időnként nagyon érdekes konkrétumokat is találhatni.

Ebből a szempontból – a 17. század vonatkozásában – leginkább Hévizi Fóri Mihály 1687. évi reverzálisa méltó a figyelmünkre, amelyből fény derül arra, hogy alumnusai számára az unitárius egyházközség hasonló összeget folyósított, mint – s most az inflációt ignorálom – az 1660-as években a debreceni reformátusok egyik legtehetségesebb peregrinusoknak, Diószegi Konta Istvánnak:³⁶

„elszánt jóakaratajokból feliciter elbocsátottanak, mostan de facto kétszáz tallért aranyul ~ aur. nro. 100 és folyópénzt is huszonöt tallérnit konferálván, oly deklarációval, hogy ezenkívül is még százhuszonöt tallért méltatnak mindjárt utánam, mihelyt odafel valamely bizonyos helyben s akadémiában való jutásom és ott való megállapodásom felől *értettetnek*, oly okkal, hogy ez két rendbeli

³³ *Dálnoki Lőrinc testamentuma...* MUEKvGyLt. RegA [44–45] I/9. (Kiemelés és megjegyzés tőlem: Sz. M. D.)

³⁴ Az általam ismert 18. századi reverzálisok a következők: 1. *Agh István uram academica expeditiójáról rekognicionálisa 1734.* MUEKvGyLt. RegA [103] H. 53. 2. *Pálfi Benjamin uram academica expeditiójáról obligatoriálisa 1736.* MUEKvGyLt. RegA [103] H. 54. 3. *Kováts Tamás uram academica expeditiójáról obligat. 1743.* MUEKvGyLt. RegA [103] H. 55. 4. *Fejérvári Sámuel úr academica expeditiójáról obligatoriálisa 1749.* MUEKvGyLt. RegA [103] H. 56. 5. *Mihály István academica expeditiójáról obligatoriálisa 1751.* MUEKvGyLt. RegA [103] H. 57. 6. *Lázár István uram academica expeditiójáról obligatoriálisa 1771.* MUEKvGyLt. RegA [103] H. 58.

³⁵ Az 1631-es zsinati határozatot ugyanazzal az esküformulával írta alá a peregrinusok mindegyike. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 1. j. 1. D. 1. *1632–1659 Zsinati végzések (Akadémiákra menők aláírnak a kitűzött feltételeknek)*; BOZZAY Réka, „Magyar diákok leideni peregrinációjának előzményei a 17–18. században”, in *Debrecenről Amszterdamig: Magyarország és Németalföld kapcsolata*, szerk. PUSZTAI Gábor és BOZZAY Réka, 89–111 (Debrecen: Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tan-szék, 2010), 102–105.

³⁶ „Ad promotionem Stephani K. Dioszeghi confert amplissim[us] Senatus Taller Nro. 300. Pro expensa itineraria Talleror[um] 50”. CSORBA Dávid, „Egy debreceni kántor életének fordulata: Diószegi K. István története”, *Egyháztörténeti Szemle* 18, 2. sz. (2017): 13–30, 15.

summával plenarie megelégedvén, többet ökegyelmektől se menő, se jövő utamra, se odafel való kommorálásomra kedvek ellen nem szollicitálok...”³⁷ (Kiemelés tölem: Sz. M. D.)

Ehhez képest a három évvel korábban induló Régeni (Paulus) Mihály³⁸ mindössze húsz aranyat és hetvenöt magyar forintot vett fel az ekléziától,³⁹ az ő költségeinek azonban csak egy részét viselte az egyházközség, kötelezvénye pedig – rendhagyó módon – nem peregrinációja előtt, hanem az alatt kelt. A Fóri-féle adat jelentőségét ráadásul tovább növeli, hogy a 17. század második felében még többnyire részletekben kapták „ösztöndíjukat” az unitárius peregrinusok,⁴⁰ így bizonyos értelemben tulajdonképp szerencsés véletlen, hogy már ebből a századból is ránk maradt egy olyan kötelezvény, amelyben a teljes⁴¹ (?) összeget feltüntették.⁴² A részletfizetés egyébként, akárcsak az említett értesítő levél, a pénzügyi kockázat csökkentését szolgálta, s az eklézia ezekben a reverzálisokban nemegyszer pontosan meghatározta a tanulmányok időtartamát és a kötelezően tanulandó nyelveket is.

Így Hieronymus Guzovius (Hieronim Guzowski) másfél,⁴³ Almási Mihály két,⁴⁴ Kolozsvári Dimjén Pál pedig három esztendő tölthetett volna külföldön,⁴⁵ közülük azonban csak Almási nem haladta túl a megszabott időkeretet, ami egyúttal arra is figyelmeztet minket, hogy a reverzálisokat – legalábbis ilyen szempontból – nem szabad szentírásnak vennünk. Méltányosságból nyilván figyelembe vették, hogy az alumnusok nemcsak valamiféle kitalált ürüggyel halogathatták hazajöttüket, hanem a rájuk leselkedő sokféle veszély miatt is elmarad(oz)hattak: Árkosi Gelei Benedek például, mielőtt

³⁷ *Hévízi Fóri Mihály deák reverzálisa 1687.* MUEKvGyLt. RegA [54] III/55.

³⁸ KESERŰ Bálint, „Paulus Michael Rhegenius, az erdélyi unitáriusok és a német karteizianizmus”, in KESERŰ Bálint, *Ráció és rajongás: Eszmeforgalom Nyugat-Európától Erdélyig (1580–1730)*, Humanizmus és reformáció 38 (Budapest: Balassi Kiadó, 2018), 63–74.

³⁹ *Régeni Mihály reverzálisa 1686.* MUEKvGyLt. RegA [54] III/56.

⁴⁰ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA, *Az Erdélyi... 2:233; Kolozsvári Dimény Pál akadémista reverzálisa 1682.* MUEKvGyLt. RegA [54] III/52. *Hévízi Fóri...; Régeni Mihály...*

⁴¹ 350 tallér súlyos, de két és fél évre azért mégiscsak szerény összeg. Vö. KATONA és LATZKOVITS, *Lőcsei stipendiánsok...*, 267–270, 285–287; TONK Sándor, tan., szerk. *Albizálás erdélyi városokban és falvakban*, Peregrinatio Hungarorum 9 (Szeged: József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszéke, 1991), 5–6; BOZZAY Réka, *Die Peregrination ungarländischer...*, 91–163.

⁴² A 18. században a reverzalist és a nyugtát már külön állították ki, s a kvietanciák alapján Agh István 1734-ben 600 magyar forint, Pálfi Benjamin 1736-ban 601 forint 21 dénár, Kováts Tamás 1743-ban 501 forint 94 dénár, Fejérvári Sámuel 1749-ben 503 forint 19 dénár, Lázár István pedig 1771-ben 575 forint 23 dénár ösztöndíjat kapott, azaz mindegyikük kb. ugyanannyit; a pénzadatok tehát nem szólnak úgy, mint a reformátusoknál, ahol még ugyanazon intézményen belül is erősen, sőt kirívóan eltérhetett az ösztöndíj mértéke. *Agh István...; Pálfi Benjamin...; Kováts Tamás...; Fejérvári Sámuel...; Lázár István...*

⁴³ *Hyeronimus Guzovius akadémista reverzálisa 1680.* MUEKvGyLt. Lengyel Unitárius Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: LUEkKvLt.) 15.

⁴⁴ *Almási Mihály akadémista reverzálisa 1680.* MUEKvGyLt. RegA [54] III/51.

⁴⁵ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA, *Az Erdélyi... 2: 233.*

hazájába visszatérhetett volna, több börtönben is raboskodni kényszerült,⁴⁶ Guzoviuszt pedig kifosztották és annyira megverték, hogy nem sokkal később talán épp ennek szövödményeibe halt bele.⁴⁷ Ebből a szempontból egyáltalán nem meglepő tehát Hints Mihályné Takáts Kata 1675. évi végrendeletének az a „záradéka”, amelynek értelmében „minden névvel nevezendő ingó és ingatlan javait” a kolozsvári unitárius egyházközösgre hagyja, ha az éppen akadémiákra menő „Jeövedeczi András deák uramat [...] hazajövetelének előtte Isten öfelsége az élők társasága közül az halál által [...] elkévánna...”⁴⁸

De mint említettem, az eklézsia olykor nyelvtanulásra is rászoríthatta alumnusait: Fórinak például szent nyelveket kellett tanulnia, Guzoviusznak és Várfalvi Pálfi Zsigmondnak pedig németül.⁴⁹ Az utóbbit Pálfi Zsigmond reverzálisa így motiválja: „damitt ich der Löblichen Theischen Nation möge in derselben sprach dienen (hogy ezzel a dicséretre méltó német nációnak saját nyelvén szolgálhassak).”⁵⁰

Mivel „Németországban” mindketten csak az oderafrankfurti egyetemre iratkoztak be, nyilván itt, a „Szent Római Birodalom fő porzótartójában” kellett a német nyelvet gyakorolniuk. Ezt – Wotschkét parafrázálva – azért is hangsúlyozom ennyire, mert szélesebb körökben még ma is meglehetősen ismeretlen, hogy Kelet-Brandenburgban egykor nagyszámú unitárius élt.⁵¹ Az erdélyiek számára tehát már pusztán azért is jelentős vonzerővel bírt a Viadrina, mert németajkú hitsorsosaik szigetet alkottak itt, épp félúton Hollandia és Erdély között. Kérem, vegyük észre, még ha Gál Kelemen Preissius Jánosnak írja is, hogy az 1680-as évek végén némettanulásra kényszerült Guzoviusznak nem akárki, hanem maga Johann Preuss, a brandenburgi unitarizmus szellemi vezére „tartott asztalt”.⁵² Ugyanaz a Preuss, akihez 1665-ben – negyed évszázados különb-

⁴⁶ Uo., 245.

⁴⁷ GÁL, *A Kolozsvári...*, 1:492.

⁴⁸ *Hints Mihályné Takáts Kata testamentuma...* KBUEkLt. I/17. Vö. Kovács András, „Látom, az tanításban az Istennek nagy ajándéka vagyona nála...»: Jövedécsi/Belleschdorfer András származásához”, in *Balázs Mihály köszöntése*, szerk. FONT Zsuzsa és ÖTVÖS Péter, *Acta historiae litterarum Hungaricarum* 30 (Szeged: a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 2011), 259–264.

⁴⁹ Hangsúlyoznom kell, hogy ez nem (vagy nem csak) attól függött, hogy tanítónak vagy papnak szánták őket.

⁵⁰ *Pálfi Zsigmond akadémia obligációja 1698*. MUEKvGyLt. RegA [54] III/49.

⁵¹ Theodor WOTSCHKE, „Zur Geschichte der Unitarier in der Mark”, *Jahrbuch für Brandenburgische Kirchengeschichte* 7–8 (1911): 227–242, 227; Theodor WOTSCHKE, „Die unitarische Gemeinde in Meseritz-Bobelwitz”, *Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen, zugleich Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für den Netzedistrikt zu Bromberg* 26 (1911): 161–223; Janusz TAZBIR, „Socynianizm prusko-brandenburgski w XVII i XVIII wieku”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 18 (1873): 181–195; Nikolai SCHRÖDER, „Sozinianer und Friedrich der Große – eine Geschichte der Toleranz?“, in *Von Emerson zu Thomas Mann: Beiträge zur Geschichte unitarischen Denkens in Amerika und Deutschland*, szerk. Dan MCKANAN és Heinrich DETERING (Göttingen: Göttingen University Press, 2017), 33–43.

⁵² GÁL, *A Kolozsvári...*, 1:492. Preussról l.: Sz. SCHAFFER Andrea, „Johann Preuss műve Gottfried Arnold egyháztörténetében”, in *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserü Balint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERÜ Gizella és ÖTVÖS Péter, *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 35 (Szeged: a József Attila Tudományegyetem Régi magyar irodalom tanszéke, 1997), 507–519; ÖTVÖS Péter, „Preussen christliche Lieder in der unitarischen Gemeinde von Klausenburg: Bemerkungen zu dem Thema Unitarier und Spiritualisten in Siebenbürgen”, in

séggel – egy másik erdélyi unitárius növendék, Szentiváni Márkos Dániel is betért.⁵³ Ez aligha lehet pusztán véletlen.

Melléklet

17. századi unitárius reverzálisok

*1. Dálnoki János akad. reverzálisa 1672.*⁵⁴

MUEKvGyLt. RegA [54] III/53.

Közölve: BENCZÉDI Gergely, „Dálnoki János reversalissa 1672-ből”, *Keresztény Magvető* 10, 1. sz. (1875): 61–62.

*2. Hieronimus Guzovius akadémita reverzálisa 1680.*⁵⁵

MUEKvGyLt., LUEkKvLt. 15.

In nomine Dei omnipotentis & filii ejus Jesu Christi. Én, Hieronymus Guzovius de Kolozsvár adom emlékezetül ez levelem által mindeneknek, valakiknek illik, hogy mivel engemet mostan az Kolozsvári Unit. Eklézsiának nemzetes patrónusi azon becsületes eklézsiának alumnusának méltóztattanak választani és az tisztességes tudományokban való hasznos öregbülésre ahhoz illendő és elégedendő szumtusznak adminisztrációjával feljebb való országokra is expediálni meg nem tartózkodtanak (kiért az nagy Istentől áldást várhatnak), sőt elszánt jóakaratajokból felicitatiból elbocsátottanak, azért én is Isten és Krisztus eklézsiájához való szeretetemnek buzgóságából, s egyszerűen az megemlélt nemzetes patrónus uraiméknak hozzám deklarált, teljes jóakaratajokat szemem előtt viselvén, az kolozsvári denominált tiszteletes unitária eklézsiának kötelezem és obsztringálok magamat:

- I. hogy religiómat semminemű tekintetre nézve meg nem változtatom, sőt abban constanter megmaradok.
- II. Hogy oly tudományoknak nemeinek s mindenekfelett az német nyelvnek tanulásában foglalom másfél esztendőre terminált üdömet, ökegyelmek is azalatt Isten jóvoltából illendő gondot ügyekezvén reám viselni, melyek az unitária religióknak és az Krisztus eklézsiájának promóciójára és öregbülésére legyenek itthon.
- III. Hogy az becsületes eklézsia kezemben adminisztrált költségét semminemű más útra nem fordítom, hanem arra, mely nézzen az itthon hasznos tudományokban

György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16–17th Centuries, szerk. BALÁZS Mihály és KESERŰ Gizella, „Studia Humanitatis”: Publications of the Centre for Renaissance Research 11 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 259–268.

⁵³ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA, *Az Erdélyi...*, 2: 187–188.

⁵⁴ A beiratkozások időpontja és helyszíne: 1672. 07. 06. – Oderafrankfurt, 1672. 08. 17. – Marburg; 1673. 10. 23. – Bréma. SZABÓ Miklós és TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban: 1521–1700*, *Fontes rerum scholasticarum* 4 (Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1992), 134 (1376.).

⁵⁵ A beiratkozások időpontja és helyszíne: 1680. 09. 20. – Oderafrankfurt. Uo., 92 (924.).

való épületemre. Odafenn való peregrinációmban is theologiae studiosushoz illendő köntöst viselek, mely se igen drága, se cifra, mellyel egyebeket, kiváltképpen az ott fenn való atyafiakat megbotránkozthatnék, ne légyen.

- IV. Valamikor az eklézsia kívánja hazajöveletem (rendkívül kázusok nem obstálván, kitől Isten oltalmazzon), hazajövök és hazajöveletem semminemű pretextus alatt nem halogatom, sőt, ha szintén valami alkalmatossággal tentálatnám is az ott fenn való atyafiaktól odafel maradásomra, sem bizonyos üdőkig, annál inkább perpetualiter való szolgálatra magamat nem kötelezem.
- V. Isten őfelsége békével hazavezérelvén, itthon én is mindennemű fastust poszt-habeálok és az Isten szerént való hivatalokban, funkciókban vagy azoknak helyeiben nem válogatok, hanem valamiben és valahol kívánja az eklézsia, akár itt Kolozsvárat, akár pedig másutt, tisztességes, illendő helyekben, tudományom mi-volta szerént minden tehetségemmel hasznoson szolgállok.

Mely kondíciókat ha vagy in toto, vagy in parte ide alább megírt hütöm megszégésével (kitől Isten oltalmazzon) nem prestálván vagy nem akarván prestálni, az Kolozsvári Unitária Eklézsia bennem megfogyatkoznék, hogy nem szolgálhatnék, tehát ezen tiszteletes eklézsia minden rám expendált summáját rajtam megkereshesse s akármi úton-módon és akárhun rám néző s nézendő, avagy ennek utána is nékem obveniálandó vagy obveniálható bónumimból exclusis omnibus juridicis remediis plenaria satisfactiót vigore solius hujus obligatoriae egy vagy két tiszt által vehessen. In quorum fidem & testimonium adtam azon tiszteletes eklézsianak ez én reverzálisomat fide mea Christiana mediante magam tulajdon pecsém és szubszkripcióm alatt. Datum Claudiopoli in domo parochiali. Anno 1680. die 13. Augusti.

Correcta per eundem.

Idem, qui supra.

Mpria

P. H.

In nomine Dei Omnipotentis & Ihsu xpi Jesu Christi.

En Hieronimus Gurovius de Gofvar, adom emlekezettel az Lescem által mindezt, valamint illik, hogy, mivel engemet most az Károlyi Unit. Ecclesiát Nemzetek Patronusi, azon Detsület, Ecclesiát a Hunyadi méltóságának tulajdonos, és az Károlyi Gurovius hadományokból való szoros öngyűlöletre ahoz illendő és elkerülendő funkciók adminisztrációjával feltele való Országosrais esküvőnknek megadva, és az Károlyi Gurovius, (kierent az nagy juttatás alatt) jött el, s a Unit. is aharat-nyolhol felikter el botrástottanak. Ezent cius (si es Károlyi Ecclesiát is való, sere-terekenek bizgatásból, s- egy pers-mind az megadott Nemzetek Patronus Unimetho kofszó deklarált felles is aharatt, hogy semmilyen okos, az Károlyi deonimálit Károlyi Unitaria Ecclesiát kötelező és obstringalom megadot.

- I. Hogy Religiozet fennmenni tekintetre megad megad, jött abból eszterker megad megad.
- II. Hogy ott hadományokk remény, tan-leszabó fogalom magat. Eszterker terminált adom, és Károlyi ad alatt (si is volt) illendő gondot ügyekesre való megjelni, met-hek az, Unitaria Religiozet és az Károlyi Ecclesiát Promotiojam és öngyűlöletre be-gyűlölet illor.
- III. Hogy az Detsület Ecclesiát kezesed adminisztrált kötezet, fennmenni más utra ad for-otthon, haad ama mely néző, az itthon hadom hadományokból való álliketekre. Adatfen való feregrinationbanis Theologia Hadományos illendő kötezet, mely se igd drága, se czipra, melyek egyebet, hivallkaffen az ott fen való szafiatat megad botrástottantat, az legyen.
- IV. Valamikor az Ecclesiát kezesed adminisztrált kötezet, fennmenni más utra ad for-otthon, haad ama mely néző, az itthon hadom hadományokból való álliketekre. Adatfen való feregrinationbanis Theologia Hadományos illendő kötezet, mely se igd drága, se czipra, melyek egyebet, hivallkaffen az ott fen való szafiatat megad botrástottantat, az legyen.

U. Jn: Károlyi kezesed adminisztrált kötezet, fennmenni más utra ad for-otthon, haad ama mely néző, az itthon hadom hadományokból való álliketekre. Adatfen való feregrinationbanis Theologia Hadományos illendő kötezet, mely se igd drága, se czipra, melyek egyebet, hivallkaffen az ott fen való szafiatat megad botrástottantat, az legyen.

Unitaria

Unitaria Ecclesia bene meo foyathosáék, hogy ad polgárbaték, tehat
 ezen Tiszteltes Ecclesia, minden várn expedált Junniát vaitó meo kéréske,
 s-akar ni uton moton, es akor hun om néfo s-vefendó, avagy csechutannai
 néhó obserialando vagy obserialbato bonumimbol, excludis omnibus
 iudicis remedijs, plenaria satisfactio, vigore solus huius obligatoris,
 edgy vagy két list által, vehessen.

In quo fidei & testimonium estan ejon Tiszteltes Ecclesiarak es in reser-
 vationat, file meo Christiani mediante, magis telidon Petratem, es subscrip-
 om alatt.

Datum Landispoli in Domino Parochiali

Anno 1680. Die 13. Augusti.

Correcta per eundem

Idem qui supra
 [Signature]

*3. Almási Mihály akadémista reverzálisa 1680.*⁵⁶

MUEKvGyLt. RegA [54] III/51.

In nomine Dei omnipotentis & filii ejus Jesu Christi. Én, Almási Mihály de Homoród-almás adom emlékezetül ez levelem által mindeneknek, valakiknek illik, hogy mivel engemet mostan az Kolozsvári Unitária Eklézsiának nemzeti patrónusi azon böcsületes eklézsiának alumnusának méltóztatának választani és az tisztességes tudományokban való hasznos öregbülésemre ahhoz illendő és elegendő szumtusznak adminisztrációjával feljebb való országokra is expediálni meg nem tartózkodtanak (kiért az nagy Istentől áldást várhatnak), sőt elszánt jóakarataikból feliciter elbocsátottanak, azért én is Isten és Krisztus eklézsiájához való szeretetemnek buzgóságából, s egyszersmind az megemlített nemzeti patrónus uraiméknak hozzám deklarált, teljes jóakarataikat szemem előtt viselvén, az kolozsvári denominált tiszteletes unitária eklézsiának kötelezem és obsztringálom magamat:

- I. hogy religiómot semminemű tekintetre nézve meg nem változtatom, sőt abban constanter megmaradok.
- II. Hogy oly tudományoknak nemeinek tanulásában foglalom két esztendőre terminált időmet, őkegyelmek is azalatt Isten jóvoltából illendő gondot ügyekezvén reám viselni, melyek az unitária religiónak és az Krisztus eklézsiájának promóciójára és öregbülésére legyenek itthon.
- III. Hogy az böcsületes eklézsia kezembe adminisztrált költségét semminemű más útra nem fordítom, hanem arra, mely nézzen az itthon hasznos tudományokban való épületekre. Odafenn való peregrinációmban is theologiae studiosushoz illendő köntöst viselek, mely se igen drága, se cifra, mellyel egyebeket, kiváltképpen az ott fenn való atyafiakat megbotránkozathatnék, ne legyen.
- IV. Valamikor az eklézsia kívánja hazajöveletem (rendkívül kázusok nem obstatván, kitől Isten oltalmazzon), hazajövök és hazajöveletem semminemű pretextus alatt nem halogatom, sőt, ha szintén valami alkalmatossággal tentáltatnám is az ott fenn való atyafiaktól odafel maradásomra, sem bizonyos időkig, annál inkább perpetualiter való szolgálatra magamot nem kötelezem.
- V. Isten őfelsége békével hazavezérelvén, itthon én is mindennemű fastust poszt-habeálok és az Isten szerént való hivatalokban, funkciókban vagy azoknak helyeiben nem válogatok, hanem valamiben és valahol kívánja az eklézsia, akár itt Kolozsvárat, akár pedig másutt, tisztességes, illendő helyekben, tudományom mi-volta szerént minden tehetséggel hasznoson szolgállok.

Mely kondíciókot ha vagy in toto, vagy in parte ide alább megírt hűtöm megszégésével (kitől Isten oltalmazzon) nem prestálván vagy nem akarván prestálni, az Kolozsvári Unitária Eklézsia bennem megfogyatkoznék, hogy nem szolgálhatnék, tehát ezen

⁵⁶ A beiratkozások időpontja és helyszíne: 1680. 10. 23. – Leiden; 1680/82 – Oderafrankfurt. Uo., 199 (2046.).

tiszteles [!] eklézsia minden rám expendált summáját rajtam megkereshesse s akármi úton-módon és akárhun rám néző s nézendő, avagy ennek utána is nekem obveniálandó vagy obveniálható bónumimból exclusis omnibus juridicis remediis plenaria satisfactiót vigore solius hujus obligatoriae egy vagy két tiszt által vehessen. In quorum fidem et testimonium adtam azon tiszteletes eklézsianak ez én reverzálisomot fide mea Christiana mediante magam tulajdon pecsétem és szubszkripcióm alatt. Datum Claudiopoli in domo parachiali [!]. Anno 1680. die 13. Augusti.

Correcta per eundem.

Idem, qui supra.

Mpria.

P. H.

4. *Kolozsvári Dimény Pál akadémia reverzálisa 1682.*⁵⁷

MUEKvGyLt. RegA [54] III/52.

Közölve: KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA és KOZMA,
Az Erdélyi..., 2: 232–234.

5. *Régeni Mihály reverzálisa 1686. (!)*⁵⁸

MUEKvGyLt. RegA [54] III/56.

Anno 1686. die 4. Januarii.

Én, Régeni Mihály deák, kolozsvári, adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ez írásomnak rendiben, hogy in anno et die, ut supra, leváltam az én böcsületes uraimtól, az Kolozsvári Unitária Eklézsiának patrónusitól Kolozsváratt lakó Grusz (?) Görgy uram keze által húsz aranyakat ily okkal, hogy Isten Erdélybe, Kolozsvárra hazavivén, valamicsoda tisztességes eklézsiái hivatalt fognak őkegyelmek előmbe adni, de azt felvállalom és abban ez ekléziát szolgálom igazán tehetségem szerint életem fottáig. Ez húsz aranyak mellé tudván más rendbeli summát is, úgymint hetvenöt magyar forintokat, melyeket is ezelőtt, midőn peregrinálni indulnék, Erdélyben, Kolozsváratt megemlített eklézsiának böcsületes patrónusitól ezen ok alatt leváltam volt tiszt. Jövedécsi András uram által. Mely dologra mostan is újabban obligálok magamot, úgyhogy ha Kolozsvárra haza nem mennék, vagy nem mehetnék, vagy ha hazamehetnék is, de az ekléziában az őkegyelmek hivataladása szerint szolgálni nem akarnék, vagy a szolgálatra elégséges nem lennék, vagy nem lehetnék, tehát őkegyelmek ez két rendbeli summát saltem praesentium vigore exclusis omnibus juridicis remediis rajtam megvehessék. Melyhez képest minden kolozsvári bónumimot, mind mobilékot, mind immobilékot, melyek vagy de praesenti engemet concernálnak, vagy ennek után is jure successionis akárkikről s akárhun reám devolválnának, vagy testamentum szerént is nekem legálattnának, azon summáig őkegyelmeknek kötöm, úgyhogy azokat azon megemlített eklézia számára őkegyelmek elfoglalhassák avagy foglaltathassák. Mely dologról adom ez tulajdon kezemmel szubszkribált és pecséttemmel roborált reverzálisomot és obligatóriámot őkegyelmeknek futura pro cautela. Datum 4. Janu. anno et die, ut supra.

Michael Régheni Claud. Trans. Mpria.
P. H.

⁵⁷ A beiratkozás időpontja és helyszíne: 1682. 06. 30. – Leiden. Uo., 221 (2248.).

⁵⁸ A beiratkozások időpontja és helyszíne: 1684 – Amszterdam, 1687/88 – Lipcse. Uo., 200 (2051.).

- II. Hogy oly tudományoknak nemeinek tanulásában, az sz. nyelvekkel együtt, fogalom kevés üdömmöt, melyek az unitária religiónak és az Krisztus eklézsiájának promóciójára és öregbülésére legyenek itthon.
- III. Hogy az b. eklézsia már kezembe adminisztrált s ezután is ígérete szerént adminisztrálandó költségét, mely egy summában teszen háromszázötven tallérokat, semminemű más útra nem fordítom, hanem arra, mely nézzen az itthon hasznos tudományokban való épületekre. Odafenn való peregrinációmban is theologiae studiosushoz illendő köntöst viselek, az mely se szerfelett drága, se cifra, mellyel egyebeket, kiváltképpen az ott fenn való atyafiakat megbotránkozthatatnék, ne legyen.
- IV. Hogy költségemhez képest odafel Isten segedelméből dolgaimot végezvén, üdőknek idején hazajöveletem maturálom és semminemű pretextus alatt nem halogatom, sőt, ha szintén valami alkalmatossággal tentáltatnám is az ott fenn való atyafiaktól nálók való maradásomra, sem bizonyos üdőkig, sem annál is inkább perpetualiter való szolgálatra azoknak vagy egyebeknek is magamot nem kötelezem.
- V. Isten békével hazámba meghozván, itthon én is mindennemű fastust poszthabeálok és Isten szerént való hivatalokban, funkciókban vagy azoknak helyeiben nem válogatok, hanem valamiben és valahol kívánja az eklézsia, akár itt Kolozsváratt, akár másutt, tisztességes s illendő helyekben, tudományom mivolta szerént minden tehetséggel hasznoson szolgállok.

Mely kondíciókot ha vagy in toto, vagy in parte ide alább megírt hütöm megszegésével, kitől Isten oltalmazzon, nem prestálván vagy prestálni nem akarván, az t. Kolozsvári Unitária Eklézsia bennem megfogyatkoznék, hogy nem szolgálhatnék vagy szolgálni nem akarnék, tehát ezen t. eklézsia minden rám expendált summáját rajtam megkereshesse s akármi úton-módon és akárhun rám néző vagy nézendő, avagy ennek utána is nekem obveniálandó vagy obveniálható bónumimból exclusis omnibus juridicis remediis plenaria satisfactiót vigore solius hujus obligatoriae egy vagy két tiszt által vehessen, sőt, ha külömben nem, magán személyemhez is hozzám nyúlhasson, kaptiválhasson mindaddig, míglen konteltatik [!]. In quorum fidem ac testimonium adtam azon t. eklézsiának ezen reverzálisomot fide mea Christiana mediante magam tulajdon pecsétem és szubszkripcióm alatt. Datum Claud. in domo parochiali. Anno 1687. die 24. Augusti.

Idem, qui supra. Mpria.
P. H.

7. *Pálffi Zsigmond akadémita obligációja 1698.*⁶⁰

MUEKvGyLt. RegA [54] III/49.

In nomine Dei omnipotentis et filii ejus Jesu Christi &c. Ich, Sigismundus Pálfi, gebürtig von Sibenbürgen zu ThornBurg, Thun kundt und zu wißen einem jeden, dem es geziemet, mitt diesem meinen bundes Brieff, daß weil jezund die Löblige, Ehrhafftige und Edle Patronen der Ehrlichen u. Löbligen Unitarischen Ecclesien oder Gemeine von Clausenburg mich gewirdiget vor ihren einen Alumnum auffzunehmen und mich in frembde Länder mitt ihren ankosten abzufestigen und auch so lang, biß sie es werden gebilliget haben, meiner auch daselbst pflegen mitt ihren ankosten, So versprech ich mich auch nach aller möglichkeit in denselben freuen küsten [=freien Künsten], welche die heilige Religion angehet u. mitt welchen ich sie kann befördern, mitt allem fleiß mich zu uben u. sie zu lehren [!], vornemlich die Theische sprach (weil dieser der zweck und ziel ist), vornemlich, das ich mich nach derselben soll schicken, damitt ich der Löblichen Theischen Nation möge in derselben sprach dienen.

1. Und erstlich verbind ich mich, das ich auff kein respect mein Religion will verlassen, sondern standhafftig in derselben verbleiben zu meines lieben Gottes ehr und seines einigen Sohnes Jesu Christi, und zur vermehrung die Zaal seiner Gleibigen.
2. Daß, wie oben gemeldt, in solchen arten der Lehre will ich mich uben und mich befleißigen, welche der Heiligen Unitarischen Religion beförderlich u. nuzlich sein möge, und nach haußkunfft auß der gnade Gottes durch welche ich der gemeine Jesu Christi möge mitt vielfeltiger frucht dienen können. &c.
3. Daß ich von Der Löblichen Ecclesie empfangenes geld auff nichts anderes außspendieren will, als auff das, waß der Löblichen u. Heiligen Gemeine dienstlich u. beförderlich sey, u. in frembden Landen mich nach art solcher jugend muntieren, welche sich in so heiligen u. zu Gottes ehren verfertigten jugend zusteht, und auch in diesem faall nicht weiter mich außbreiten mitt der expens, nemlich das ich außserhalb der noht zu their [=teuer] oder uber mein vermögen mich muntiere, welches allzufiel solte kosten, sondern mittelmäßig nach brauch desselbigen Landes u. womitt ich nicht daselbst unsere brüder ärgern möge. &c.
4. Wann u. zu welcher zeit die Lobliche Ecclesie wird begehren meine heimkunfft, so will ich nach aller möglichkeit mich befleißigen auch in dem zugehorsamen, und so etwa solche hinderniß mich nicht wird auffhalten, welches halben ich nicht könnte nach hauß kommen (wovor mich Gott behütten wolle), So will ich als bald nach hauß begeben, und kein respect mich laßen unterreden, das ich auch in diesem fall der H. Ecclesie nicht solte gehorsamen.
5. Und nachdem auß Gottes hillff ich wird zu hauß kommen sein, so verspreche ich mich, das ich in allem, wie oben gemelt, will der Loblichen Ecclesie obedieren und unter keinem schein mir selbst eine excusation suchen, sondern mich gantz meinen Loblichen Patronen und ihrem willen unterwerffen.

⁶⁰ A beiratkozások időpontja és helyszíne: 1698. 03. 18. után – Oderafrankfurt, 1698. 06. 17. – Leiden, 1699. 09. 07. – Franeker. Uo., 244 (2459.). Köszönöm Katona Tündének, hogy ellenőrizte az átíratom.

Und wo ich in etwa wieder diese conditiones in toto oder auch in parte werde etwas thun, oder anfangen, oder mich nicht in allen unterwerffen wieder meinen eid und Handschrift, So sollen die Ehrlichen Patronen oder die H. u. Löbliche Ecclesie auch nur krafft diese meinem obligationbrieff auff allerhand art u. weise ihnen satisfaction können thun, mehr auß was art meiner gütter, welche zu finden werden können, in welcher sachen wieder sein kein Lands Recht u. mitt welchem nach brauch dieses Landes mann pflaget solche Executoren zu widerstehen nicht könne gelten, sondern wie oben gemeldt, nur krafft dieses mein Contracts ihnen sollen satisfaction thun u. zuwegbringen. Zu welcher sachen bekräftigung u. zu mehreren beweiß u. künfftiger caution gebe ich diesen meinen Brieff mitt meinem Christligen eid und handschrift u. gewönligem eigenen Siegel bekräftiget. &c. Datum Claudiop. in domo parochiali a. 1698 die.

Idem, qui sup.

Sigismundus Pálfi
Mria.
L. S.

In nomine Dei Omnipotentis et Filij eius Jesu Christi. S

Ich Sigismundus Kaiser gürlich von Vöndenburg zu Thurn Burg, Thun Krad
Und zu wissen und jedan dem es gericht mit diesen mein handt Brief:
Das wir dem Fürst Loblich Erzbischoff, und die Personen der Ep:
lica W. Loblich Erzbischoff Echein von Cambray
nich gerrichtet vor, oder einen Alumnus auffzunehmen und mit sin frucht
de Landt mit sin anstatten abzusuchen und auch so lang bis zu abwesent
gabilig haben wir uns das Abtessen mit sin anstatten, do
weil es uns nicht anders maglich ist in dem Abtessen
für welche die heilige Religion ingesamt mit vorkommen ist für kann
befordern mit allenthalben und zu dem Ende zu lassen, vormalig
Hoch Fürst Erzbischoff der Fürst Erzbischoff von Cambray
und auch die, aller die haben damit die Lobliche Heilige Nation
moge in diesem Reich sein

1 Das christliche geseitnis ist nicht abzuwehen auf die weltliche Religion und die
denen die in dem Reich ist in der weltlichen Religion zu maner lichen
ehr und sind einigen vortradt Jesu Christi, und zur vorkommung der
zahl seiner Heiligen

2 Das wir über gentlich in diesen arten der Lehre will ich mich geben
und mich bestrengen, welche der heiligen vintaren Religion
befordert ist, maglich sein möge und auch hoch auff die Jugend
Gott der Jugend ist der gemeine Jesu Christi mag mit vorkom:
ligen frucht. Dessen können

3 Das wir der Lobliche Echein empfangen und auch auf mich anders
auffendern will, als auf der weltlichen Loblichen Heiligen Gemein
in diesem Reich, befördert ist, in fremden Landen und auch art
solche jugend manieren welche sich in so heiligen zu Gott of sin
werkzeugen jugend zubest. und auch in diesen fall mich vorkom mit
aufbruch mit der erfens, vorkom das es auf erhalt der welt zu
sein, dergleichen mein Vermögen mich manieren vorkom, vorkom die heilige
sondern mittel auf, nach brand der selbigen Landt, vorkom mit
daselbst vorkom bruder ärgern nicht

4 Datum zu

4 Wann zu welchem zeit die Lobliche Ecclesia wird besessen mine heimlich, so
 will ich nach aller möglichkeit mich besterigen auch in dem zugesagtem. Und
 so es sein solch hinder mich nicht wird auffhalten welche gehalten ist nicht
 hindern nach zu kommen. Was mich Gott beistehen will. So will ich als
 bald nach zu kommen. Und hier verbleibet mich lassen. Und so wird es auch
 in diesen fall der Lobliche Ecclesia möge sich geschehen.

5 Und nach dem auß Gott gillt ich mich zu nach kommen sein. So verbleibe
 ich mich das ich in allen euren obgenemten will der Loblichen Ecclesia
 sein. Und also kann ich mir selbst eine occupation suchen, jedoch
 mich ganzlich dem Loblichen Ratson. Und ihrem Willen verwerffen.

Und so wird in diesen Dingen conditionis in toto oder in parte. Was er etwas
 thun oder anfangen, oder mich nicht in allen verwerffen. Was er mich
 in dem Landt. So sollen die Obgenemten Ratson oder die
 Lobliche Ecclesia auch nicht kraft ihre minnen obligation brieff auff
 allerhand art. Welche ich für satisfaction. Wenn ich mich an dem
 art mich güter welche zu finden werden können. In welche jeder
 anderer sein Landt Recht. Er mit welche nach bequeme dieser
 Landt man pflegt solch executoren zu werden. Solch nicht
 kann gelten. sondern nur oben gemelte nur kraft dieser minnen contract
 ich sollen satisfaction ich zu zugeben.

Zu welche jeder bekräftigung. Es zu mehreren bekräftigung. fünfzig oder mehr
 geleit ich diesen meine Brieff mit mine gültigen Einband
 hand schrift. Und gewöhnlichem eigenem sigel bekräftigung.

Datum Lauriac. in Dono Laroetialis

1578. Die

Idem qui sup: Sigismundus Palf

